

## **NĚKTERÉ HISTORICKÉ ZPŮSOBY NABÝVÁNÍ MAJETKU STÁTEM V SOUKROMÉM PRÁVU**

*JAN SÝKORA*

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Česká republika

### **Abstract in original language**

České soukromé právo v podobě stále platného občanského zákoníku prošlo zásadním historickým vývojem, avšak ani dramatické zásahy do jeho systematiky a jeho institutů nemohly zakrýt jeho kořeny v socialistické společenské ideologii. Nad povahou některých pozůstatků původní úpravy v platném právu se tento příspěvek vrací k několika dalším historickým institutům přechodu vlastnického práva na stát, které svou povahou představují nebo představovaly více či méně výrazné překročení metody soukromoprávní regulace a především z toho důvodu byla po změně společenského zřízení většina z nich bez náhrady vypuštěna. Příspěvek se dále zamýšlí nad opodstatněností úplného vypuštění některých z nich v návrhu nového občanského zákoníku.

### **Key words in original language**

Nabývání majetku státem; občanský zákoník.

### **Abstract**

Czech civil law in its contemporary form has come through a dramatic historical development. However, its socialistic rooting cannot be hidden through simple changes in its systematics or by mere omissions of some institutes. The nature of some of these eliminated acquisition institutes (mostly because of violation of a private law method of a civil code regulation) is then discussed by this paper and finally the question is asked whether there is or is not place for some of them in the newly prepared Czech civil code after all.

### **Key words**

Property acquisition by state; civil code.

Stále platný občanský zákoník z roku 1961 prošel od doby svého vzniku rozsáhlou novelizací, včetně dílčího pokusu o změnu jeho systematiky. Některé části občanského zákoníku zanikly se změnou společenského zřízení s naprostou samozřejmostí, u některých dílčích institutů bylo jejich zachování podrobeno pomyslnému testu přípustnosti s ohledem na znovu nastolenou metodu soukromoprávní regulace, vyjadřující programový návrat k zásadám soukromého práva, které v té době existovaly prakticky jen pro úzkou skupinu právních vztahů z mezinárodního obchodu.

Předmětem zájmu přitom nebylo pouze předefinování věcných práv, kde majetek v socialistickém vlastnictví požíval zvláštní ochrany

a představoval jakousi primární doménu<sup>1</sup>, od níž se odvozovaly jiné vlastnické či užívací právní tituly a do níž se majetek opět příležitostně vracel<sup>2</sup>. Občanský zákoník ve své původní podobě a ve svém původním ideovém určení představoval funkcionalisticky prvoplánovou normativní regulaci, koncipovanou bez větších ohledů na základní principy klasických právních institutů a s cílem podříditi soukromoprávní vztahy výlučně společenské ideologii transformací *od vztahů socialistických ke vztahům komunistickým*. Zbytečná úloha státu se zhmotnila ve výslovném úmyslu<sup>3</sup> bojovat proti zastaralým společenským vztahům a *přežitkům ve vědomí lidí*. Takto pojaté občanské právo mělo ambici saturovat ve všech společensky kontrolovatelných situacích veškeré očekávané a žádoucí potřeby občanů.

Těžiště ekonomických zájmů vládnoucí strany v téměř výhradně státem vlastněném a direktivně řízeném hospodářství přirozeně leželo mimo vlastní právo občanské, jakkoliv se hospodářská realita a „šedá ekonomika“ s oktrojovanými instituty socialistického vlastnictví začala záhy významně rozcházet a hromadění čistě soukromého majetku toto sociální inženýrství v důsledcích nezabránilo. Zejména neaprobované či nepředpokládané majetkové přesuny, vznikající nežádoucím chováním či ekonomickou tvořivostí, takto mohly být odčerpány ve prospěch státu již na základě norem občanského práva a civilního procesu. Zavedení těchto institutů bylo však současně i pouhým projevem zesílené tendence rozšířit portfolio dostupných sankčních nástrojů. Z perspektivy státní ideologie to mělo představovat pouze opětovné zespolečnění majetkových hodnot, tedy jakýsi extendovaný rozsah plasticity vlastnického práva socialistické společnosti, čímž byl sankční charakter takových institutů do jisté míry zastírán. V oblasti vnitrostátního závazkového práva se proto metody soukromoprávní a veřejnoprávní regulace značně proluly.

Z tohoto pohledu pro nás nejvíce zajímavá ustanovení byla systematicky vřazena pod tehdejší institut neoprávněného majetkového prospěchu. Především se jedná o druhou větu ustanovení § 456 OZ, které je sice platné doposud, ale stalo se prakticky obsoletním<sup>4</sup>. Následuje ustanovení § 457 OZ, které v původním znění

---

<sup>1</sup> Srov. § 123 OZ ve znění do 31. 12. 1991 a Hlavu první ústavy z roku 1960. V podrobnostech k jednotlivým druhům a formám vlastnictví po roce 1948 viz *Havlan, P.* Veřejné vlastnictví v právu a společnosti. Praha: C.H.Beck, 2008, s. 70 an.

<sup>2</sup> Srov. zejm. § 462 občanského zákoníku (dále jen „OZ“) a dále § 453 odst. 1 a 2 OZ ve znění do 31. 12. 1991 a § 453a odst. 1 ve znění do 31. 3. 1991.

<sup>3</sup> Jak uváděla ostatně samotná tehdejší preambule a úvodní zásady OZ.

<sup>4</sup> Podrobněji k rozboru těchto ustanovení viz *Sýkora, J.* Stát jako oprávněný z nároku na vydání bezdůvodného obohacení. In *Dávid R., Neckář J., Sehnálek D., (Editors).* COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition. Brno: Masaryk University, 2009.

obsahovalo oproti současnému odst. 2 a 3, které sankcionovaly jednu či obě strany neplatné smlouvy, směřující k porušení zákona. Od 1. 4. 1983 bylo tamtéž systematicky dále vřazeno ustanovení § 453a OZ, určující přechod vlastnického práva na stát pro případ, kdy se osoba protiprávním jednáním trvale zbavila možnosti majetek obvyklým způsobem užívat.

Podle obecného ustanovení § 456 OZ, které předchází zákoníky neznačily, *se musí předmět bezdůvodného obohacení vydat tomu, na jehož úkor byl získán, a nelze-li toho, na jehož úkor byl získán, zjistit, musí se vydat státu*. Subjektivní promlčecí doba v případě práv z neoprávněného majetkového prospěchu činila až do roku 1983 tak jako u práva na náhradu škody poměrně přísně pouhý jeden rok.

Charakter tohoto ustanovení už na první pohled s ohledem na historickou zátěž současného občanského zákoníku vyvolává rozpaky. Nejde přitom pouze o výše zmiňovanou hierarchii titulů vlastnického práva s primátem socialistického vlastnictví, kdy prostřednictvím § 456 OZ vystupuje stát sice z pozice subjektu soukromého práva, ale zároveň uplatňuje svůj majetkový nárok, který je svou povahou originární<sup>5</sup>, neboť není odvozen<sup>6</sup> od nároku ochuzeného. Tento nárok trvá i zaniká současně s nárokem ochuzeného za předpokladu, že je splněna zákonná podmínka nezjištění ochuzeného. Správná je totiž podle mého názoru jak úvaha, že navzdory vzniku nároku na vydání ve prospěch státu, který sám jednáním obohaceného ochuzen nebyl, přichází eventuálně v úvahu trvání nároku ochuzeného proti původně obohacenému<sup>7</sup>, stejně jako ve skutkově odlišné situaci zánik nároku státu na toto plnění za současného vzniku možnosti ochuzeného domáhat se vydaného plnění na státu<sup>8</sup>. Pokud totiž uplatní přihlásivší se ochuzený právo na vydání předmětu bezdůvodného obohacení vůči státu, který je předtím úspěšně vymohl na obohaceném, nic nebrání tomu, aby je na státu vymohl z titulu vydání bezdůvodného obohacení z právního důvodu, který jeho přihlášením se o předmět obohacení odpadl.

---

<sup>5</sup> Srov. Švestka, J. a kol. *Občanský zákoník: komentář*. 10. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 818.

<sup>6</sup> Autorka V. Korecká in *Neoprávněný majetkový prospěch v obč. právu*. Brno: UJEP, 1981, s. 93 an. zdůvodňuje neodvozenost původu nároku státu z odlišných cílů oproti nároku ochuzeného, majícího primárně reparační charakter, zatímco nárok státu má charakter prevenční a restituční (z pohledu socialistické ekonomiky jako celku).

<sup>7</sup> Vaněk, J. *Neoprávněný majetkový prospěch*. Praha: Panorama, 1987, s. 39.

<sup>8</sup> Švestka, J. *Základní teoretické otázky občanskoprávní odpovědnosti a neoprávněně získaný majetkový prospěch* (viz výše), s. 152; Vaněk, J. cit. d., s. 37; Štursová, L. *Význam § 456 věty druhé občanského zákoníku*. URL: „<http://obcanske.juristick.cz/615725/clanek/obcan5>“ [citováno 1. 4. 2011]; Eliáš, K. a kol. *Občanský zákoník: Velký akademický komentář. 1. svazek, § 1-487*. Praha: Linde, 2008, s. 1085.

Z pohledu systematiky soukromého práva je toto ustanovení vůbec obtížně přiřaditelné buď k části zákoníku o právu vlastnickém, jako se již dříve stalo v případě věcí nalezených, skrytých a opuštěných, nebo naopak k části upravující bezdůvodné obohacení.

Právě v probíraném ustanovení se pak mohla ideologická zatíženost českého předrevolučního občanského zákoníku<sup>9</sup> promítnout poměrně výrazně. Přesto však tento institut v rozhodovací činnosti soudů zůstal využíván jen zřídka, obvykle v návaznosti na trestní řízení ohledně spáchaných trestných činů *poškození spotřebitele, kuplířství, spekulace, nedovoleného podnikání nebo zneužívání socialistického podnikání*. Nízká frekvence užívání institutu pochopitelně souvisí s poměrně komplikovaným procesním postavením státu, který musí v takovém případě vystupovat jako účastník civilního soudního řízení na straně žalobce, zatížený nesnadným důkazním břemenem za původního ochuzeného. V původním článku jsem tento institut zkoumal z pohledu jeho funkcí a pokud jsem ohledně funkce, která má úzký vztah k právě probíranému tématu historické publicizace občanského zákoníku a pracovně byla nazvána „restorativní“, dospěl k závěru o hypotetické možnosti její současné rehabilitace, je třeba říci, že v původním kontextu byla projevem právě shora zmiňovaných trendů socialistického občanského práva a měla nepokrytě charakter represivní.

Stojí za zmínku, že znění tohoto ustanovení zůstalo nezměněno až do současnosti i přesto, že novelou zákonem č. 359/2005 Sb. v případě věcí ztracených přešlo vlastnické právo po splnění určitých podmínek na místně příslušnou obec. Zdůvodnění odlišného oprávněného subjektu u těchto institutů je však, spíše než doktrinární, ryze praktické<sup>10</sup> – v případě ztracených věcí vykonávaly tuto finančně náročnou a překvapivě obsažnou agendu místní národní výbory a posléze obce, aby pak majetek odevzdaly státu, což po obnovení obecního zřízení znamenalo ekonomické oddělení subjektu vynakládajícího prostředky od subjektu, kterému z toho plynul zisk. V případě vydání bezdůvodného obohacení je oproti tomu stát nabyvatelem bezprostředně, resp. v zastoupení Úřadem

---

<sup>9</sup> „*Účelom tohto ustanovenia teda nie je napraviť ujmu, ktorá vznikla u postihnutého, ale len odčerpať neoprávnene získaný majetkový prospech, lebo jeho ponechanie povinnému by bolo v rozpore s článkom VII zásad občianskoprávných vzťahov, zakotvených v Občianskom zákonníku.*“ In stanovisko Nejvyššího soudu SR ze dne 22. 11. 1985 sp. zn. Cpj 48/85, publikováno ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS pod Rc 25/86. (Článek VII přitom deklaroval, že: „*Nikdo nesmí zneužívat svých práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů a nikdo se nesmí na úkor společnosti nebo spoluobčanů obohacovat.*“.)

<sup>10</sup> Na zachování tohoto práva pro stát je možno současně pohlížet jako na pragmatickou pojistku toho, že institutu nebude nadužíváno, když motivace obce navýšit svůj majetek by mohla vést k přílišnému žalobnímu aktivismu. Rovněž geografický okruh ochuzených bývá podle doposud známé kazuistiky obvykle mnohem širší, než hranice jediné obce.

pro zastupování státu ve věcech majetkových<sup>11</sup>, který je k podání návrhu na zahájení řízení zmocněn podle § 35a občanského soudního řádu.

V praxi mnohem frekventovanějším se stalo sousedící ustanovení § 457 odst. 2 a 3 tehdy platného OZ, kterým dával prokurátor soudu návrh na propadnutí plnění ve prospěch státu ze zákona odporující nebo zákon obcházející smlouvy. Oproti § 456 OZ v tomto případě nárok státu na vydání neoprávněného majetkového prospěchu vznikal teprve konstitutivním rozhodnutím soudu, přičemž návrh prokurátora byl pro soud závazný i co do navrhovaného rozsahu, tedy buď celého plnění nebo jen jeho části. Oproti víceméně skryté represivní funkci ustanovení § 456 OZ se tento institut v soudní praxi zcela explicitně bral svou funkcí jako sankční<sup>12</sup>, a to jak procesní iniciativou nositele veřejné žaloby, podmínkou úmyslného porušení zákona jednou nebo oběma stranami, tak zákonnými kritérii rozhodování dle odst. 3 ve znění od 1. 4. 1983. Svým způsobem lze uzavřít, že toto ustanovení se v převažující rozhodovací praxi soudů profilovalo jako ustanovení, doplňující trestní právo v případech, kdy nebylo rozhodnuto o propadnutí věci nebo se uložený peněžitý či jiný trest nezdál v daném případě dostačující. I když jde v případech § 456 OZ a § 457 odst. 2 a 3 tehdy platného OZ o vzájemně nepodmíněné nároky, bývaly v praxi často směřovány<sup>13</sup> či nevhodně spojovány<sup>14</sup>.

Historicky nepominutelným je konečně ustanovení § 453a, účinné od 1. 4. 1983 a upravující propadnutí věci ve prospěch státu, zbavil-li se někdo svým protiprávním jednáním možnosti ji trvale obvyklým způsobem užívat. Toto ustanovení úzce souviselo s uzavřením hranic socialistického bloku států a zjevně směřovalo právě k trestnému činu opuštění republiky podle § 109 trestního zákona v tehdy platném znění, aniž by nutně musely být splněny podmínky trestní odpovědnosti, při jejichž splnění ostatně připadal v úvahu již samotný trest propadnutí majetku. Stejně tak nebylo třeba ani návrhu či rozhodnutí soudu, neboť vlastnické právo přecházelo již na základě spáchání uvedeného jednání. I toto ustanovení mělo výrazně sankční

---

<sup>11</sup> Příslušnost stanovuje zákon č. 219/2000 Sb. o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích.

<sup>12</sup> V podrobnostech viz výklad podaný ve stanovisku Nejvyššího soudu SSR k žalobám o vydání neoprávněného majetkového prospěchu ze dne 21. 12. 1978 sp. zn. Cpj 37/78 ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS, 1979, č. 1, s. 61 an. a stanovisko Nejvyššího soudu ČR ze dne 29. 9. 1987 sp. zn. Cpj 41/87 (publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS pod č. Rc 4/1988, s. 88 an.)

<sup>13</sup> Srov. výše citované stanovisko Nejvyššího soudu ČR ze dne 29. 9. 1987 sp. zn. Cpj 41/87, s. 84 an.

<sup>14</sup> Srov. *Fiala, J., Kindl, M. a kol. Občanské právo hmotné. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 666.*

povahu ve vztahu k pachateli, zatímco majetková práva třetích osob zůstala při nabytí v dobré víře chráněna.

V reakci na odbourání politické ideologie došlo i k podstatné novelizaci OZ, jehož cílem se pak oproti původní redukované úpravě osobní spotřeby a preferenci socialistického vlastnictví nově stalo široce pojaté zakotvení civilního statusu vzájemně si rovných subjektů. Zatímco z pohledu rehabilitované metody soukromoprávní regulace je zřejmé, proč nemají místo v civilním kodexu instituty § 457 odst. 2 a 3 ani § 453a tehdejšího OZ, plnicí represivní funkce, otázku vhodnosti institutu § 456 OZ nemůžeme jednoduše bez hlubšího zhodnocení zavrhnout na základě téhož zdůvodnění.

#### Literature:

- ELIÁŠ, K. a kol. Občanský zákoník: Velký akademický komentář. 1. svazek, § 1-487. Praha: Linde, 2008, 1391 s. ISBN 9788072016877
- Fiala, J., Kindl, M. a kol. Občanské právo hmotné. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 718 s. ISBN 9788073800581
- HAVLAN, P. Veřejné vlastnictví v právu a společnosti. Praha: C.H.Beck, 2008, 318 s. ISBN 9788071796176
- KORECKÁ, V. Neoprávněný majetkový prospěch v obč. právu. Brno: UJEP, 1981, 137 s.
- SÝKORA, J. Stát jako oprávněný z nároku na vydání bezdůvodného obohacení. In Dávid R., Neckář J., Sehnálek D., (Editors). COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition. Brno: Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4821-8
- ŠTURSOVÁ, L. Význam § 456 věty druhé občanského zákoníku. Dostupné z URL: <<http://obcanske.juristic.cz/615725/clanek/obcan5>> [citováno 20. 5. 2009].
- ŠVESTKA, J. Základní teoretické otázky občanskoprávní odpovědnosti a neoprávněně získaný majetkový prospěch. In Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1979, č. 3 – 4.
- ŠVESTKA, J. a kol. Občanský zákoník: komentář. 10. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, 1465 s. ISBN 8071794864

*Dny práva 2011 – Days of Law 2011 [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2012 ISBN 978-80-210-5917-7 (soubor) 9788021047334. Dostupné z:  
<http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/>*

- VANĚK, J. Neoprávněný majetkový prospěch. Praha: Panorama, 1987, 234 s.

**Contact – email**

*77092@mail.muni.cz*